

Basisinkomen: kennis als basis voor een goed debat

Bart Nooteboom

De discussie over het basisinkomen in Nederland wordt al sinds de jaren zeventig gevoerd. In de jaren negentig doofde het gesprek erover vrijwel uit, maar de laatste jaren vlamt het weer op. De discussie is nu breder en hardnekkiger. Velen vinden het niet meer te idioot om over te praten. Er worden experimenten gedaan, in binnen- en buitenland. In de partijprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 viel over het onderwerp ook het nodige te lezen. De vrijzinnige partij noemde als enige een regelrecht voorstel voor een basisinkomen: 800 euro per persoon per maand. GroenLinks, de Partij van de Dieren en D66 legden vast de mogelijkheid van een basisinkomen serieus te willen onderzoeken. Wat onontbeerlijk is voor verder debat over het onderwerp is gebruik van de nodige kennis nodig. Want het is opvallend hoe vaak er over het basisinkomen snelle oordelen vallen, gebaseerd op onwetendheid. Dus, om herhaling van zetten en onnodige misverstanden te voorkomen: hiernaast een overzicht van de stand van zaken. Wat weten we over het basisinkomen? En ook: wat weten we níét?

Wat is het basisinkomen?

Een basisinkomen (BI) is een onvoorwaardelijke uitkering aan iedereen, meestal boven de achttien jaar, ongeacht werk, inkomen, vermogen, en woonsituatie. Het bedrag per maand varieert tussen de 600 en 1200 euro. Het wordt soms gecontrasteerd met een 'Negatieve inkomstenbelasting' (NIB), maar beide modellen zijn in de werking ervan identiek. Het technische verschil: bij een BI krijgt iedereen het basisinkomen en wordt los daarvan belasting geheven ingeval mensen naast dat BI extra inkomen genieten uit arbeid. Bij een NIB wordt het een en het ander met elkaar verrekend; van de te betalen belasting wordt het BI afgetrokken. Als het inkomen na belasting lager zou zijn dan het BI, dan geeft dat een negatief bedrag, dus een negatieve belasting, dus een netto uitkering. Het verschil ligt alleen in de geldstromen. Bij het NIB zijn die vanwege de verrekening kleiner, en dat is aantrekkelijk.

De vraag wordt vaak gesteld waarom ook werkenden een basisinkomen zouden moeten krijgen, zelfs rijken. Het antwoord is dat anders het systeem niet werkt. Dat zou oneerlijke concurrentie geven tussen mensen met een BI die werk erbij nemen enerzijds en mensen die in een baan zitten en blijven anderzijds. Dan zou het voor iemand met een baan aantrekkelijk zijn om zijn werk op te zeggen zodat hij of zij, werkloos geworden, een basisinkomen kan bemachtigen, en vervolgens weer werk erbij nemen, misschien zelfs wel bij dezelfde werkgever als eerst.

Hoe zit het met immigranten? Heeft een BI niet een aanzuigende werking? Het ligt voor de hand om immigranten pas het BI te verlenen bij het verkrijgen van een definitieve verblijfsvergunning.

Waarom zouden we een basisinkomen invoeren?

De argumenten die pleiten voor een basisinkomen zijn te verdelen in drieën. Ze zijn deels maatschappelijk/ideeel, deels economisch en deels filosofisch, als volgt:

Maatschappelijk/ideële argumenten:

- Een BI betekent opheffing van de 'armoedeval': momenteel moeten uitkeringsgerechtigden als ze bij gaan verdienen dat weer inleveren als korting op de uitkering. Hun belastingpercentage is dan dus eigenlijk 100 procent. Met een BI gaan ze over dat inkomen boven het BI wel belasting betalen, maar heel wat minder (zeg 30 procent).
- Een BI bevrijdt kansloze werklozen van de vruchteloze sollicitatieplicht en van het verbod op scholing, en geeft ze de vrijheid om wat dan ook te gaan doen.
- Omdat werknemers bij vertrek terug kunnen vallen op het BI versterkt dat hun machtspositie in een tijd waarin die onder druk staat van o.a. flexibilisering.
- Een bijkomstigheid is dat in één klap de huidige problemen met zzp'ers weg zijn.

Economische argumenten:

- Er kan veel bespaard worden, in geld en rompslomp, op allerlei sociale voorzieningen die tot een monsterlijke opeenstapeling en verwarring hebben geleid.
- Het wordt gemakkelijker om uit een baan te stappen om ondernemer te worden, en met het BI te overleven in de moeilijke beginperiode waarin men nog niets kan laten zien om van anderen financiering te krijgen. Dat draagt bij tot de economie.
- Misschien, maar dat is een keuze en onderdeel van debat en politieke onderhandeling, kan met een BI het minimumloon sterk verlaagd of zelfs afgeschaft worden. De gedachte is dat mensen zich een laag loon kunnen permitteren boven het BI. Dat zou allerlei activiteiten economisch haalbaar maken die dat nu niet zijn, en dat zou eveneens een positieve bijdrage aan de economie geven, in de vorm van uitbreiding van de vraag naar arbeid.

Filosofische argumenten:

- De samenleving berust op offers van voorgaande generaties: zij hebben de fysieke infrastructuur, kennis en technologie en instituties (rechtsstaat, democratie) opgebouwd. Iedereen heeft evenveel recht op het rendement daarvan. Dit is het argument voor het basisinkomen als 'sociaal dividend'.
- Het liberalisme heeft zijn focus gelegd op zogeheten 'negatieve' vrijheid 'van', dat wil zeggen vrijheid van bemoeienis. Er is ook vrijheid 'tot', dat wil zeggen de vrijheid om deel te nemen, om toegang te krijgen tot de middelen die nodig zijn voor wat men kiest als het goede leven. Het BI geeft een basis, een opstap daartoe.

Welke argumenten zijn aan te voeren tegen het BI?

Ook die argumenten kunnen we splitsen volgens bovengenoemde driedeling.

Maatschappelijk/ideël:

- Werk is maatschappelijk en sociaal nodig voor een goed leven, in zelfredzaamheid, met

verantwoordelijkheid. Met een basisinkomen is werk niet meer noodzakelijk, en dat is slecht voor mens en samenleving.

Economisch:

- Mensen gaan minder werken als ze geld krijgen zonder inspanning. Het arbeidsaanbod neemt af. Daardoor is het basisinkomen onbetaalbaar: het vergt een te hoge belasting.

Filosofisch:

- Het basisinkomen is moreel onjuist. 'In het zweet uws aanschijns zult gij uw brood verdienen.' Het is principieel onjuist om geld te geven zonder tegenprestatie.

- De mens wordt gedreven door eigenbelang; werk is een last en zal dus alleen met de compensatie van loon worden verricht.

Wat zijn de tegenargumenten?

Er zijn tegenwerpingen te bedenken tegen bovenstaande bezwaren tegen het basisinkomen. De premisse dat met een BI mensen minder zouden gaan werken, en dat daardoor het arbeidsaanbod daalt, is onjuist of op zijn minst discutabel. De experimenten die intussen zijn gedaan geven aan dat dit niet zo is, en dat het basisinkomen zelfs eigen initiatief tot werk stimuleert. Indien waar, ontkracht dit ene gegeven de meeste argumenten tegen het BI.

Het Centraal Plan Bureau heeft in 2015 berekeningen uitgevoerd die uit zouden wijzen dat het BI onbetaalbaar is. Die berekeningen nemen echter cruciale, en vooral positieve effecten niet mee. Niet de volle besparingen op bestaande sociale lasten (inclusief minder ambtenaren). Niet het effect op ondernemerschap. Niet het effect van een eventuele afschaffing van het minimumloon en de daardoor te verwachten daling van loon, wat de vraag naar arbeid zal verhogen.

Als het totale arbeidsaanbod inderdaad niet afneemt bij een systeem met basisinkomens, vervallen ook de morele tegenargumenten: men gaat als tegenprestatie voor een BI activiteiten ondernemen; het zweet des aanschijns neemt dus misschien juist wel toe met de vrijere keuze van activiteiten.

Mensen zijn sociale wezens; ze zijn niet alleen gericht op eigenbelang. Ze hebben ook gevoel voor de intrinsieke waarde van werk, naast beloning, en voor het feit dat je daarmee een bijdrage aan de samenleving levert, ook waar daar niet voor betaald wordt.

Hoe betalen we een basisinkomen voor iedereen?

Discussies over de financiering van een BI-stelsel gaan meestal als volgt. Een berekening wordt gemaakt van wat het BI zou kosten, en van wat bespaard kan worden op uitkeringen. Daar is enige discussie over mogelijk. Niet alles kan zomaar afgeschaft worden. Ingeval van werkloosheid zou het loon stapsgewijs afgebouwd moeten worden tot het basinkomen. En arbeidsongeschikten zouden iets extra's moeten krijgen bovenop het basisloon.

De standaardberekening levert een tekort op, en de vraag is hoe dat te financieren. Het probleem is nu dat dit tekort onzeker is. Het hangt af van de gedragseffecten, in vraag en aanbod van arbeid, en ondernemerschap. Zie daarvoor de eerdere argumentatie. Dat is onzeker, en daarom wordt het vaak buiten beschouwing gelaten. Vervolgens wordt het gat gedicht met verhoging van belasting, waarbij in eerste instantie gedacht wordt aan inkomstenbelasting en BTW. En dan is de conclusie al snel dat de belastingverhoging te groot zou zijn.

Maar men kan ook denken aan andere bronnen van inkomsten, Bijvoorbeeld: afschaffen van energiesubsidies aan bedrijven, betere bestrijding van belastingontwijking, vooral van grote multinationals, hogere (of andere) belasting op vermogensaanwas, aftoppen van hoge salarissen met een hoger toptarief van belasting, rekeningrijden, belasting op financiële transacties ('Tobin tax'), belasting op automatisering (robots), en nog meer.

Hoe kunnen we met dit alles verder?

Waarschijnlijk het grootste twistpunt is de financiering. Het grote knelpunt daarbij is de onzekerheid over de gedragseffecten. Nadere kennis hierover is cruciaal. Dat vergt berekeningen, simulaties en experimenten.

Berekeningen door het CPB zijn politiek onvermijdelijk, en nuttig, mits die alle effecten meenemen, dus ook alle besparingen op sociale voorzieningen én de daarmee gepaard gaande inkrimping van het ambtenarenapparaat, én de gedragseffecten in aanbod van arbeid, ondernemerschap, én lagere lonen bij afschaffen van het minimumloon, én besparingen op zorg en andere sociale diensten doordat mensen met een BI beter in staat zijn tot kosteloze hulp of hulp tegen een lagere beloning. Het lastige is nu dat die effecten nieuw zijn, dus komen ze nu nog niet in statistieken tot uiting, en kunnen ze dus niet meegenomen worden in de schatting van parameters in de econometrische modellen. Maar daar is wel een oplossing voor: werken met scenario's met hoge en lage effecten op gedrag, zoals het CPB wel eerder gedaan heeft. Een probleem is dan nog wel het 'so what'-effect: aan het eind blijft de vraag welke van de scenario's zich nu voor zal doen, en de neiging in de politiek zal bestaan om dat scenario te kiezen dat past bij wat men vooraf al dacht.

De vraag over gedragseffecten is uiteindelijk een empirische vraag: hoe zit het in het echt. Voor inzicht daarin zijn experimenten nodig. Een aantal gemeenten is bezig met experimenten die een beetje de kant van een BI op gaan. Meestal zetten die daarbij een uitkering om in een BI, waardoor vrijheid ontstaat in de keuze van activiteiten, vooral verlossing uit de armoedeval, wat een van de belangrijkste argumenten voor een BI is.

Een bezwaar tegen deze experimenten is dat ze te ver af staan van een volledig basisinkomen, voor iedereen, en met alle aanpassingen van belasting en minimumloon. Maar ze kunnen wel een bijdrage leveren aan inzicht in de belangrijkste vraag: wat gaan mensen doen met een BI? Het is daarom van groot belang dat er ruimte gegeven wordt voor die experimenten, met de nodige diversiteit, wat momenteel niet het geval is, vanwege een verbod van staatssecretaris Klijnsma.

Wat zijn de politieke struikelblokken?

De wetenschapper Max Planck heeft eens gezegd dat innovatie loopt van de ene begrafenis naar de andere: verandering vindt pas plaats als de zittende generatie is uitgestorven.

En inderdaad speelt niet alleen de onzekerheid over gedragseffecten de discussie over basisinkomen parten, het probleem is ook - en misschien wel vooral - politiek en mentaal van aard. De standpunten van zowel voor- als tegenstanders komen vaak voort uit een ideologische of maatschappelijk-filosofische visie, zonder veel tussenkomst van kennis, analyse en argumenten. Tegen alle bezwaren valt direct wat in te brengen:

- Het is voor socialisten, en vooral mensen uit de vakbeweging, die zich hun leven lang hebben ingezet voor de bevordering van betaald werk, moeilijk te accepteren dat dit bij een basisinkomen niet meer hoeft. Maar vooral socialisten zouden zich moeten bekommeren om afschaffing van de armoedeval.

- Liberalen hebben met de paplepel ingegoten gekregen dat mensen zich individueel in moeten zetten voor hun eigen heil. 'De hand ophouden' zonder tegenprestatie past daar niet in. Maar juist liberalen zouden zich moeten verheugen in de vergroting van keuzevrijheid in werk, en in de sanering van het apparaat van voorzieningen en regelingen.

- Sommige christenen hechten aan werk als plicht, in het kader van het 'zweet des aanschijns'. Belangrijk is te bedenken dat een BI niet gericht is op het einde van werk maar op grotere vrijheid daarin, deels onbetaald of laag betaald, ten behoeve van de medemens. De gedachte van een 'sociaal dividend' uit de gezamenlijke erfenis van natuur en mensenwerk zou ook een christen aan moeten spreken.

Ik zou dus zeggen: eis in een politieke coalitie ruimte op voor lokale experimenten. Dat is dé manier om de intenties van de 'participatiesamenleving' waar te kunnen maken.